

«Ἴνα ἰδῆς ποιεῖν τὰ γεγραμμένα»

Ἡ θεολογία τῆς γραφῆς
καὶ οἱ ἐπιβιώσεις προφορικότητας
στὴν ἑλλαδικὴ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία

Π. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΘΕΡΜΟΣ*

Ἄν ὁ εὐρύτερος ὀρισμὸς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ κηρύγματος περιλαμβάνει κάθε μορφή δημόσιου ἐκκλησιαστικοῦ λόγου (προφορικὸ καὶ γραπτὸ κήρυγμα, περιστατικὸς λόγος, ἐγκυκλίους, ἀρθρογραφία κ.ἄ.), καὶ ἂν τὸ κοινὸ νῆμα ποὺ συνδέει ὅλους αὐτοὺς τοὺς τύπους διακήρυξης τῆς πίστεως καὶ πνευματικῆς νοθεσίας εἶναι ἡ ἔκφραση τῆς αὐτοσυνειδησίας τῆς Ἐκκλησίας στὸν συγκεκριμένο τόπο καὶ χρόνο, τότε ἔχει νόημα καὶ εἶναι σκόπιμη ἡ διερεύνηση ὄχι μόνο τῶν θεολογικῶν ἀλλὰ καὶ τῶν ψυχολογικῶν προϋποθέσεων ὑπὸ τίς ὁποῖες ὁ λόγος αὐτὸς ἀρθρώνεται. Ἐνῶ ἡ ψυχολογία τοῦ ἐπὶ μέρος κήρυκα ἀποτελεῖ εὐρύτατο καὶ ἄξιον νὰ ἐρευνηθῆ πεδίο, τὸ κείμενο αὐτὸ θὰ ἐπιχειρήσει νὰ ἀγγίξει ἓνα ζήτημα ποὺ δὲν φαίνεται νὰ ἔχει ἐπισκοπηθῆ μέχρι τώρα στὸν τόπο μας.

Ἡ σχέση μεταξύ προφορικότητας καὶ ἐγγράμματου πολιτισμοῦ δὲν εἶχε ἐπὶ μακρὸν ἐρευνηθῆ διότι ἔλειπε ὁ σχετικὸς προβληματισμὸς ὁ ὁποῖος δημιουργεῖ τὸ κίνητρο. Ὅσοι στὴν ἐποχὴ μας διανοούμεστε καὶ γράφουμε, τὸ πράττουμε μέσα στὴν ἐγγενῆ συνάφεια τῆς ἐγγραμματοσύνης, κάτι ποὺ καθιστᾶ ἀνέφικτο ἀλλὰ καὶ χωρὶς κάποια ἐμφανῆ σκοπιμότητα νὰ ἀναρωτηθοῦμε γιὰ τὸ γνωστικὸ καὶ ψυχολογικὸ πλαίσιο τὸ ὁποῖο ἡ ἐγγραμματοσύνη καθ' ἑαυτὴ θέτει. Τὸ πλαίσιο γίνεται ἀόρατο ἐπειδὴ ζοῦμε μέσα σὲ αὐτό. Ἡ μόνη ἐπιστημολογικὴ ἀφετηρία ἡ ὁποία τελικὰ εὐνόησε ἓναν τέτοιο προβληματισμὸ στὴν Δύση ὑπῆρξαν τὰ ἐρεθίσματα τῆς κοινωνικῆς ἀνθρωπολογίας ἡ ὁποία ἐρευνοῦσε προφορικὸς πολιτισμούς.

* Ὁ π. Βασίλειος Θερμὸς εἶναι Δρ. Θεολογίας, ψυχίατρος καὶ [ἐκλεγμένος] Ἐπίκ. Καθηγητῆς στὴν Ἀνωτάτη Ἐκκλησιαστικὴ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν.

Οι ίδιες οι θρησκείες υπήρξαν μάρτυρες της ιστορικής μετάβασης από την προφορικότητα στην έγγραμματοσύνη, καθώς γεννήθηκαν στην πρώτη και άνησαν στην δεύτερη. «Όλες οι θρησκευτικές παραδόσεις των ανθρώπων έχουν την μακρινή τους προέλευση στο προφορικό παρελθόν και φαίνεται πώς όλες εκτιμούν ιδιαίτερα τον προφορικό λόγο. Κι όμως όλες οι μεγάλες θρησκείες του κόσμου έσωτερικεύθηκαν από την ανάπτυξη των ιερών τους κειμένων»¹. Το να ισχυρισθούμε πώς οι θρησκείες (του χριστιανισμού περιλαμβανομένου) γεννήθηκαν μέσα στην προφορικότητα δεν αντιτίθεται στο προφανές ιστορικό δεδομένο ότι κατά την εποχή εκείνη τυπικά είχε εμφανισθή η γραφή, αλλά ύπονοι πώς η γένεση και ανάπτυξή τους έγινε με όρους προφορικότητας (άφου η έγγραμματοσύνη δεν είχε διηθήσει τόσο αποτελεσματικά τον πολιτισμό όσο σήμερα).

Έχει σημασία μάλιστα να επισημανθῆ πώς η κοσμογονική αυτή μετάβαση δεν υπήρξε ριζική και ολοκληρωτική. Φαίνεται πώς η άρχεγονη προφορικότητα διέθετε ισχυρές ρίζες που της επέτρεψαν να διατηρήσει νησίδες ισχύος στη νέα πραγματικότητα. «Τελικά στις μεγαλύτερες παγκόσμιες θρησκείες αναπτύσσονται ιερά κείμενα στα όποια η αίσθηση του ιερού συνδέεται και με τον γραπτό λόγο. Έντούτοις μιὰ θρησκευτική παράδοση που στηρίζεται στο κείμενο μπορεί να συνεχίσει να αποδίδει με πολλούς τρόπους έγκυρότητα στην πρωταρχικότητα του προφορικού»². Αυτό δεν αποτελεί κατ' ανάγκην δυστύχημα, ένδέχεται όμως να συνοδεύεται από αρκετά προβλήματα.

Την εργασία αυτή θα άπασχολήσουν, από τη μιὰ οι θεμελιώδεις ψυχοκοινωνικοί νόμοι της προφορικότητας και από την άλλη οι επιβιώσεις τους και οι επιδράσεις τους μέσα στον έλλαδικό όρθόδοξο χριστιανισμό. Ό τελικός στόχος θα είναι μιὰ έντελως προκαταρκτική και συνοπτική άποτίμηση των συνεπειών που διατηροῦν για την έκκλησιαστική αυτοσυνειδησία και για τον λόγο τον όποιο αυτή έκφέρει τα ύπολείμματα προφορικότητας μέσα στο έκκλησιαστικό σώμα. Ό σύγχρονος άνθρωπος, είτε επιθυμεί την άμεση αναφορά του στην Έκκλησία είτε μένει μακριά της, δέχεται τα μηνύματά της με τα πλέον έξελιγμένα τεχνολογικά μέσα, ένῶ ταυτόχρονα τόσο τὸ περιεχόμενο όσο και η μορφή των μηνυμάτων αυτών φαίνεται να παραμένουν έν μέρει έμβαπτισμένα στην

1. ONG WALTER, *Προφορικότητα και έγγραμματοσύνη*, Πανεπιστημιακές Έκδόσεις Κρήτης, 1997, σ. 259.

2. ONG WALTER, *δ.π.*, σ. 103.

ἀρχαία προφορικότητα, ὅπως θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια. Τὸ μωσαϊκὸ αὐτὸ δὲν ξε-
νίζει μὲν ἀφοῦ οἱ τρεῖς μείζονες περίοδοι τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας (λογόσφαι-
ρα, γραφόσφαιρα, βιντεόσφαιρα) συνυπάρχουν στὰ σημερινὰ δυτικὰ ὑποκεί-
μενα³, γεννᾷ ὅμως ἀξιοπρόσεκτες ἐκκλησιαστικὲς ἀντιθέσεις.

Ἔχουν γραφῆ ἀρκετὰ γιὰ τὶς διαφορὲς τῆς ἐβραϊκῆς καὶ τῆς ἑλληνικῆς
γλώσσας, ἀλλὰ ἴσως ἡ σημαντικώτερη γιὰ τὸν χριστιανισμό νὰ ἐντοπίζεται στὸ
γεγονὸς πὼς ἡ πρώτη εὐνοεῖ τὴν ἀφήγηση καὶ ἡ δευτέρα τὴ διανόηση καὶ θεω-
ρία. Χαρακτηριστικὰ θὰ μπορούσαμε νὰ ἀναφέρουμε πὼς ὁ μὲν ἑλληνικὸς τρό-
πος συνηθίζει νὰ ἀπαντᾷ σὲ μιὰ ἐρώτηση ἀναπτύσσοντας τὸ θέμα σύμφωνα μὲ
τοὺς κανόνες τῆς λογικῆς, ἐνῶ ὁ ἐβραϊκὸς τρόπος γιὰ τὸν ἴδιο σκοπὸ κατασκευ-
άζει μιὰ ἱστορία. Ὁ Χριστὸς χρησιμοποίησε καὶ τοὺς δύο τρόπους. Ἡ Ἀποκά-
λυψη τοῦ Θεοῦ, λοιπόν, ἔλαβε ἀρχικὰ τὴ μορφή ἀφήγησης στὴν Παλαιὰ Δια-
θήκη καί, χωρὶς αὐτὴ νὰ ἐκλείψει, παραχώρησε βαθμιαία χώρο στὴ θεολογικὴ
θεωρητικοποίησι κατὰ τὴν πατερικὴ ἐποχή. Γιὰ τὴν μὲν πρώτη μορφή πιθανὰ
νὰ ἀρκοῦσε μόνο ἡ προφορικότητα (παρ' ὅλα αὐτὰ τὰ βιβλία τοῦ νόμου καὶ τῶν
προφητῶν ἔλαβαν κεντρικὴ θέση στὸν ἐβραϊσμό, κάτι ποὺ διατηρεῖ τὴ σημασία
του, ὅπως θὰ δοῦμε), γιὰ τὴν δευτέρα ὅμως ἀποτελοῦσε «ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ»
συνθήκη ἡ ὑπαρξὴ γραφῆς. Ἐνῶ ἡ προφορικὴ διδαχὴ δηλαδὴ ποτὲ δὲν ἐξέλι-
πε, τὸ χριστιανικὸ μῆνυμα σχεδὸν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ του χρησιμοποίησε τὴν ἐπιστο-
λή, τὸ βιβλίον, τὴν καταγραφή.

Πέρα ἀπὸ τὴ δογματικὴ ἐμβάθυνση, αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἡ καθολικότητα τῆς
χριστιανικῆς πίστεως ἀπαιτοῦσε ἐγγράμματη κοινωνία. Ὅχι μόνο γιὰ τὴν πρα-
κτικὴ ἀνάγκη τῆς διάδοσης τοῦ εὐαγγελικοῦ μηνύματος μέσῳ τῆς γραφῆς, ἀλλὰ
κυρίως διότι μιὰ διδασκαλία ἡ ὁποία θὰ παρέμενε στὰ ὄρια τῆς προφορικότη-
τας θὰ ἦταν ἐξ ὀρισμοῦ ἀνέφικτο νὰ διεκδικήσῃ τῆς ἐπέκτασὲς τῆς σὲ ἄλλη κοι-
νωνία, διαφορετικὴ ἀπὸ ἐκείνη στὴν ὁποία γεννήθηκε. Ὅπως θὰ δοῦμε στὴ
συνέχεια, ἀνήκει στοὺς ἐγγενεῖς νόμους τῆς προφορικότητος ἡ τοπικότητα. «Οἱ
γραφογνωστικὲς θρησκείες τείνουν νὰ συνδέονται μὲ περισσότερους τόπους,
χρόνους, λαούς. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι οἱ ἐντολὲς συμπεριφορᾶς τοποθετοῦνται
ἀναπόφευκτα σὲ ἕνα εὐρύτερο πλαίσιο ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ πιθανότατα θὰ συνα-
ντήσουμε σὲ μιὰ καθαρὰ τοπικὴ λατρεία»⁴.

3. DEBRAY RÉGIS, *Ἡ ἐπιστήμη τῆς ἐπικοινωνίας*, ἐκδ. Λιβάνη, σ. 517-522.

4. GOODY JACK, *Ἡ λογικὴ τῆς γραφῆς καὶ ἡ ὀργάνωσι τῆς κοινωνίας*, ἐκδ. τοῦ Εἰκοστοῦ
Πρώτου 2001, σ. 35.

Ἐφ' ὅσον ἡ γραφή «ἀντικειμενικοποίησε» τὴ γνώση διευκόλυνε καὶ τὴ διάδοσή της. Ἐλευθερωμένη ἔτσι ἡ ἀλήθεια ἀπὸ τὴν τοπικὴ συνάφειά της γίνεται ἀνθεκτικὴ καὶ στὸν χρόνον: ἅπαξ ἀποτυπωθεῖσα ἀνοίγεται στὴν ἀνθρωπότητα μέσῳ τῆς γραφῆς προκειμένου νὰ ἐγγραφῆ στὴν προσωπικὴ ἱστορία τῶν ὑποκειμένων. Μόνο κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο συντελεῖται τὸ ἐπιθυμητὸ γεγονός τῆς μεταστροφῆς ὡς προσωπικῆς ἀλήθειας. Ἔτσι «ὁ προσηλυτισμὸς εἶναι μιὰ λειτουργία τῶν διαχωριστικῶν ὁρίων ποὺ δημιουργεῖ, ἢ μᾶλλον ὀρίζει, ὁ γραπτὸς λόγος... Ἡ ἀλήθεια προσέλαβε μιὰ διαφορετικὴ σημασία, καθὼς ὑπῆρχε πιά μιὰ νέα μονάδα μέτρησης, ὁ γραπτὸς λόγος»⁵. Μόνο ἔτσι τὸ συλλογικὸ γίνεται προσωπικόν. Ἡ ἔννοια τῆς προσωπικῆς ἐσωτερικευμένης ἀλήθειας δὲν ἔχει νόημα σὲ μιὰ προφορικὴ κοινωνία, ἀνήκει ἔξω ἀπὸ τὸν ὀρίζοντά της, διότι ἐκεῖ τὰ ὑποκείμενα δὲν ἔχουν ἄλλη ἐπιλογή ἀπὸ τὸ νὰ μετέχουν στὴ συλλογικότητα, τῆς ὁποίας ἡ ἀλήθεια κοινωνεῖται ὅπως ἀκριβῶς ἐκφέρεται: ἀκαριαῖα. Προσλαμβάνεται ὑποχρεωτικὰ καὶ αὐτούσια μὲ τὸν λόγο ἀλλιῶς καταδικάζεται νὰ ἐξαφανίζεται ἅμα τῇ λήξει τοῦ λόγου.

Ἄν καὶ ὡς ὄργανισμὸς ἡ Ἐκκλησία ἔχει ἐξ ἀρχῆς ἀναπτυχθῆ ἐντὸς τῆς ἐγγραμματοσύνης, ἂν καὶ στὴν ἐποχὴ μας χρησιμοποιεῖ κάθε διαθέσιμο γραπτὸ καὶ ἠλεκτρονικὸ μέσο γιὰ τὸν εὐαγγελισμό, σὲ ἀτομικὸ ἐπίπεδο διασώζεται ἀκόμη ἄφθοно τὸ προφορικὸ ἐντὸς τῆς ἐγγράμματης θρησκευτικότητας. Τὰ ὑπολείμματα αὐτὰ εἶναι κατὰ πᾶσα πιθανότητα κοινωνικῆς καὶ ὄχι θρησκευτικῆς προέλευσης (οἱ ἐπὶ μέρους κοινωνίες εἶναι ποὺ μὲ τὸν βαθμὸ προφορικότητάς τους διηθοῦν τὸ ἐκκλησιαστικὸ μήνυμα) καὶ βαίνουν ἀνάλογα μὲ τὸν βαθμὸ ἀντίστασης στὴ νεωτερικότητα. Εἶναι προφανὲς ὅτι τὰ προφορικὰ ὑπολείμματα εἶναι προνεωτερικὰ κατάλοιπα. Γι' αὐτὸ παρατηροῦνται ἀσυγκρίτως περισσότερα σὲ κοινωνίες, ὅπως ἡ ἑλληνικὴ, οἱ ὁποῖες γιὰ ἱστορικοὺς λόγους εὐνόησαν τὴν προφορικότητα εἰς βάρος τῆς ἐγγραμματοσύνης. Ἐνα ὑποκείμενο ποὺ αἰσθάνεται πρωτίστως προφορικὸ μέσα σὲ ἕνα ἐγγράμματο ἐκκλησιαστικὸ πλαίσιο εἶναι ἀναπόφευκτο νὰ διασώζει πολλὰ στοιχεῖα λαϊκῆς θεολογίας, νὰ εἶναι φορέας παράπλευρων ἀντιλήψεων ποὺ δὲν ἀνήκουν στὸ κύριον θεολογικὸ σῶμα τὸ ὁποῖο διέσωσε καὶ ἐρμήνευσε τὰ ἀρχαῖα κείμενα.

Ἴσως δὲν θὰ εἶναι ὑπερβολικὸς ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι, παράλληλα μὲ τὸ ἐπίσημο «γραπτὸ πρόγραμμα» τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, τοὺς αἰῶνες διέτρεχε

5. GOODY JACK, ὁ.π., σ. 34, 35.

υπογείως και μιὰ *δυσπιστία* πρὸς τὴ γραφὴ στους κόλπους κάποιων πιστῶν μελῶν της. Θὰ ἐπαναλάβω ὁμως ἐδῶ πὼς ἡ αἰτιολογία του ὑπῆρξε πρωτίστως κοινωνιολογικὴ καὶ ὅτι κάποια θεολογικοφανὴς ἐπεξεργασία ἀναπτύχθηκε δευτερογενῶς γιὰ νὰ τὸν δικαιολογήσει: πρόκειται κατὰ βάσιν γιὰ ἀντίσταση κοινωνιῶν στὴν ἐξέλιξη. «Ἡ ἀκοὴ μᾶλλον παρὰ ἡ ὄραση κυριαρχοῦσε στὸ παλαιότερο νοητικὸ σύμπαν, πολὺ μετὰ μάλιστα ἀπὸ τὴν πλήρη ἐσωτερικέυση τῆς γραφῆς. Ὁ χειρογραφικὸς πολιτισμὸς τῆς Δύσης παρέμενε πάντα περιθωριακὰ προφορικός. Ὁ Ἀμβρόσιος τοῦ Μιλάνου συνέλαβε τὴν προγενέστερη διάθεση στὸ πόνημά του *Σχόλια στὸν Λουκᾶ* (iv 5): “Ἡ ὄραση συχνὰ ἀπατᾶται, ἡ ἀκοὴ χρησιμεύει ὡς ἐγγύηση”»⁶. Ἄν θὰ θέλαμε νὰ ἀκριβολογήσουμε, ἡ χριστιανικὴ αὐτὴ *δυσπιστία* ἀπευθύνεται ὄχι πρὸς τὴ γραφὴ καθ’ ἑαυτὴν ἀλλὰ πρὸς ὅ,τι ἡ γραφὴ φέρνει μαζί της στὸ βαθμὸ πού αὐτὸ διαφωνεῖ ἢ συγκρούεται μὲ τὸ ἀντίστοιχο προφορικὸ στοιχεῖο. Ἀκόμη καὶ σήμερα, πολλὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας τὴν ἐκάστοτε ἀνακύπτουσα σύγκρουση μεταξὺ προφορικότητας καὶ γραφῆς τὴν ἐπιλύουν σταθερὰ ὑπὲρ τῆς πρώτης...

Τὴν *δυσπιστία* ὡς κεκτημένη ταχύτητα ἐνίσχυσε καὶ ὁ κατὰ καιροὺς ἀναλφαβητισμὸς. Καθὼς χρειάσθηκε νὰ φθάσουμε στὴ νεωτερικότητα γιὰ νὰ ἀρχίσει σιγά-σιγά νὰ γενικεῖται ἡ ὑποχρεωτικὴ ἐκπαίδευση στὸν δυτικὸ κόσμο, τὰ ὑψηλὰ ποσοστὰ ἀναλφαβητῶν στὶς ἐκχριστιανισμένες κοινωνίες συντελοῦσαν στὴν διατήρηση καὶ παγίωση χαρακτηριστικῶν προφορικότητας. Δὲν ἔχει ἐρευνηθῆ ἀρκετὰ τὸ ἐνδεχόμενον μήπως, παρὰ τὴν ὑπάρξει ἐγγραμμάτων διδασκάλων τῆς Ἀληθείας σὲ ὅλες τὶς ἐποχές, τελικὰ οἱ μᾶζες καὶ ἡ *θηροσκευτικότητα* τους νὰ ἐπηρέασαν περισσότερο ἀπὸ ἐκείνους αὐτὸ πὺν κληροδοτήθηκε μέχρι τὶς μέρες μας ὡς δημόσια ἐκκλησιαστικὴ αὐτοσυνειδησία.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι σὲ γενικὲς γραμμὲς στὴ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία τὰ γράμματα τιμήθηκαν καὶ καλλιεργήθηκαν. Ἡ πραγματικότητα αὐτὴ ὁμως πόρρω ἀπέχει ἀπὸ τὸ σημερινὸ ἰδανικὸ τῆς καθολικῆς ἐκπαίδευσης. Ἀκόμη καὶ οἱ ἐγγράμματοι στὴν κοινωνία ἐκείνη δὲν εἶχαν εὐκόλη πρόσβαση σὲ κείμενα ἀφοῦ βρισκόμαστε ἀκόμη μακριὰ ἀπὸ τὸ ὄροσημο τῆς τυπογραφίας καὶ τὰ βιβλία εἶναι δαπανηρά.

Μερικὰ δείγματα ἴσως εἶναι ἐνδεικτικά: Ὁ ἀναλφαβητισμὸς ἦταν τόσο ἐκτεταμένος στὶς ἀρχὲς τοῦ 10^{ου} αἰῶνα ὥστε ὁ αὐτοκράτορας Λέων ὁ ς' ἐπιτρέ-

6. ONG WALTER, ὁ.π., σ. 169-170.

πει και στους ἀγραμμάτους νὰ παρίστανται ὡς μάρτυρες σὲ δικαιοπραξίες⁷. Ἐπίσης εἶναι ἀξιοσημείωτος ὁ ἀριθμὸς ἀναλφαβήτων μοναχῶν στὸ Ἅγιον Ὅρος, ἐνῶ (ὅπως μαρτυροῦν τὰ χειρόγραφα) ἀπὸ τοὺς ἐγγράμματους μοναχοὺς οἱ περισσότεροὶ χρησιμοποιοῦν τὴ μεγαλογράμματη γραφὴ πού διδασκόταν μόνο στὴν πρώτη βαθμίδα τῆς ἐκπαίδευσης⁸.

«Μεταξὺ τῶν κληρικῶν ἡ γνώση τῶν γραμμάτων φαίνεται περισσότερο διαδεδομένη ἀπ' ὅ,τι στους κοσμικοὺς, ἀλλὰ ὑπῆρχαν μέλη τοῦ κλήρου πού παρέμεναν ἀγράμματοι, σὲ τέτοιο σημεῖο ὥστε ὁ αὐτοκράτορας Ἀλέξιος Α΄ Κομνηνός, ὅταν διόρισε διδασκάλους νὰ διδάσκουν τὰ στοιχεῖα τῆς πίστεως στὸν λαό, δὲν ἔκανε διάκριση ἀνάμεσα σὲ κοσμικοὺς καὶ κληρικοὺς, ἐπειδὴ πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς δὲν θεωροῦνταν ἱκανοὶ νὰ ἐκπληρώσουν τὸ καθήκον τους. Ὅσον ἀφορᾷ στους μοναχοὺς, πολλοὶ φαίνεται νὰ εἶναι ἀναλφάβητοι ἢ ἡμιαναλφάβητοι, τουλάχιστον μέχρι τὸν 12^ο αἰῶνα, πρᾶγμα πού σημαίνει ὅτι τέτοια ἦταν ἡ κατάστασή τους πρὶν εἰσέλθουν στὸν μοναχικὸ βίον»⁹.

Γιὰ τὸν μισὸ πληθυσμό, δηλαδὴ τὶς γυναῖκες, ἡ κατάσταση ἦταν χειρότερη. «Γενικότερα στὸ Βυζάντιο –μὲ τὴν ἐξαιρέση μιᾶς “ἐλάχιστης μερίδας” γυναικῶν τῶν γραμμάτων ἢ καλλιεργημένων ἐπειδὴ ἀνῆκαν στὴν ἀνώτατη τάξη– ὁ γυναικεῖος ἀναλφαβητισμὸς ἦταν σημαντικὸς, ἢ, ἐὰν ὀρισμένες γυναῖκες μάθαιναν ἐνίοτε νὰ διαβάζουν καὶ νὰ γράφουν, σταματοῦσαν στὴν πρώτη βαθμίδα ἢ λίγο παραπάνω, περιορίζοντας κατὰ τὰ ἄλλα τὶς ἀναγνώσεις τους, ὅταν διάβαζαν, σὲ κάποιο ψυχοφελὲς γραπτό, ἰδιαίτερο στὸ ψαλτήριον»¹⁰. Ἄς ἔχουμε κατὰ νοῦν ἐδῶ πὼς οἱ πιστὲς γυναῖκες, ὡς μητέρες, ἦταν τὰ πρόσωπα ἐκεῖνα πού ἀναλάμβαναν τὸ κύριο βᾶρος τῆς χριστιανικῆς ἀγωγῆς, ὅποτε ἡ σημασία τους ἀπέβαινε καθοριστικὴ, ἰδιαίτερα γιὰ ὅσα παιδιά ἀργότερα δὲν θὰ τύγγαναν συστηματικῆς παιδείας.

Στὶς παραπάνω δυσκολίες θὰ πρέπει νὰ προστεθῆ καὶ τὸ φαινόμενο τοῦ λειτουργικοῦ ἀναλφαβητισμοῦ, γνωστὸ σὲ ὅλες τὶς ἐποχές, ὅπως καὶ στὴ σημερινή: «Ἡ ἱκανότητα ἀνάγνωσης –ἀκόμη καὶ ὅταν προόδευε κανεὶς στὴν ἐκμάθη-

7. GUILLOU ANDRÉ, *Ἡ ἐπικοινωνία στὴ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία*. «Ἡ ἐπικοινωνία στὸ Βυζάντιο: πρακτικὰ τοῦ β΄ διεθνούς συμποσίου», ἐπιμ. Ν.Γ. Μοσχονάς, Ἐθνικὸ Ἰδρυμα Ἑρευνῶν, 1993, σ. 42.

8. CAVALLO GUGLIELMO, *Ἡ ἀνάγνωση στὸ Βυζάντιο*, ἐκδ. Ἄγρα, 2006, σ. 47.

9. CAVALLO GUGLIELMO, ὁ.π., σ. 50, 168. Βλ. καὶ CYRIL MANGO *Βυζάντιο: Ἡ αὐτοκρατορία τῆς Νέας Ρώμης*, ἐκδ. Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος Ἐθνικῆς Τραπέζης, 1988, σ. 177.

10. CAVALLO GUGLIELMO, ὁ.π., σ. 51.

σή της και την κατείχε λίγο-πολύ σταθερά- δὲν μετέτρεπε ἕναν ἄνθρωπο σὲ ἀναγνώστη»¹¹. Πάντως δὲν θὰ πρέπει ἐδῶ νὰ λησμονοῦμε πὼς ἡ κατάσταση στοῦ Βυζάντιο ὑπῆρξε καλύτερη ἀπὸ τὴν δυτικὴ Εὐρώπη συγκρίνοντας τὴν ἴδια πάντα ἐποχή.

Δὲν εἴμαστε σὲ θέση νὰ γνωρίζουμε σὲ ποιά ἔκταση παρατηρήθηκε τὸ φαινόμενο τῆς ἀπροθυμίας γιὰ ἐκπαίδευση ὅταν ὑπῆρχε ἡ δυνατότητα προφορικῆς κατήχησης. Ο Cavallo τὴν πιθανολογεῖ: «Ὁ λόγος τοῦ Κυρίου ἔπρεπε νὰ κατατεθεῖ καὶ νὰ διατηρηθεῖ στὴ μνήμη, καὶ αὐτὸς ὁ λόγος μπορούσε νὰ ληφθεῖ ὄχι μόνο μὲ τὴν ἀνάγνωση τῶν βιβλίων, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ μὲ τὴν ἀκρόαση. Ὅποιοι ἄκουγε τὶς Ἅγιες Γραφές ἀπὸ τὸ στόμα τῶν ἀνθρώπων πού ἤξεραν νὰ διαβάξουν, καὶ τὶς ἄκουγε πολὺ προσεκτικά, χωρὶς νὰ παραμελήσει τίποτε ἀπὸ τὸ περιεχόμενό τους, καὶ τὶς διατηροῦσε σταθερὰ στὴ μνήμη του, δὲν εἶχε καμία ἀνάγκη νὰ μάθει τὰ στοιχεῖα τῆς ἀλφαβήτου ἢ νὰ τὰ ἀναγνωρίζει διαβάζοντάς τα»¹².

Εἶναι προφανὲς πὼς ἡ συνήθεια τῆς μεγαλόφωνης ἀνάγνωσης πνευματικῶν βιβλίων παρουσία ἄλλων ὑπῆρξε εὐεργετικὴ καὶ συμπλήρωσε τὰ κενὰ τῆς ἐκπαίδευσης πολλῶν. «Ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ μοναχισμοῦ, στὶς μοναστικὲς κοινότητες ἦταν διαδεδομένος ἕνας “πολιτισμὸς τῆς ἀκρόασης”, στὸν ὁποῖο λειτουργοῦσαν στρατηγικὲς προφορικῆς ἐπικοινωνίας καὶ συμμετοχῆς, οὕτως ὥστε ἡ μοναστικὴ κοινὴ ἀνάγνωση ἦταν αὐτὴ πού οἱ λίγοι μοναχοὶ οἱ ἱκανοὶ νὰ τὴν πραγματοποιήσουν, ἔκαναν μεγαλόφωνα γιὰ χάρη καὶ ὄφελος τῶν ἄλλων, οἱ ὁποῖοι στὴν πλειονότητά τους ἦταν ἐντελῶς ἢ σχεδὸν ἀναλφάβητοι»¹³. Δὲν παύει ὁμως ἡ κατάσταση πού ἐν συντομίᾳ περιγράφηκε νὰ συνθέτει ἕναν «καμβά» ἔντονης προφορικότητας, ἡ ὁποία, μὲ τὴ μακραίωνη διάρκειά της, συνέβαλε στὶς σημερινὲς ἐπιβιώσεις.

Γιὰ τὴν Τουρκοκρατία πού ἀκολούθησε δὲν χρειάζεται κανένα σχόλιο. Ἡ συντριπτικὴ πλειονότητά τῶν κληρικῶν ἐκείνους τοὺς καιροὺς χαρακτηρίζονταν ἀπὸ ἀγραμματώσυνη, ἡ ὁποία μάλιστα συνεχίσθηκε γιὰ τουλάχιστον 100

11. CAVALLO GUGLIELMO, *ὁ.π.*, σ. 53.

12. CAVALLO GUGLIELMO, *ὁ.π.*, σ. 155. «Στὸ Βυζάντιο ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει ὁ τρόπος τῆς δυνατόφωνης καὶ ρητορικῆς ἀνάγνωσης, ὅπως γινόταν ἤδη στὴν ἀρχαιότητα... Ἡ φωνὴ εἰσαγόταν στὴν ἴδια τὴ δομὴ τῆς φράσης... Ἡ στίξη ἀπαντοῦσε σὲ ἕνα σύστημα προσκεῖμενο στὶς παραλλαγές τῆς φωνῆς καὶ ὡς ἐκ τούτου στὴν ἀκρόαση, καὶ ὄχι σὲ ἕνα τρόπο σιωπηλῆς ἢ ὀπτικῆς ἀνάγνωσης» (*ὁ.π.*, σ. 71).

13. CAVALLO GUGLIELMO, *ὁ.π.*, σ. 184.

χρόνια ἐλεύθερου βίου¹⁴. Φαίνεται ὅτι κατὰ τὴν Τουρκοκρατία ἐμπεδώθηκαν ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα τῆς θρησκευτικότητας τὰ ὁποῖα μελετᾶ ἡ λαογραφία καὶ τὰ ὁποῖα διέσωσαν μὲν τότε τὴν πίστη ἀλλὰ σήμερα ἐν πολλοῖς λειτουργοῦν ὡς τροχοπέδη στὸν (ἐπαν)εὐαγγελισμό τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ¹⁵. Τὸ γεγονός ὅτι σήμερα ἡ προφορικότητα ἀνευρίσκεται κατὰ πολὺ λιγώτερη στὸν δυτικὸ κόσμον σὲ σύγκριση μὲ τὴν Ἑλλάδα ἔχει τὶς ρίζες του στὴν δευτέρη χιλιετία καὶ στὰ καταλυτικά γιὰ τὸν ἑλληνισμό γεγονότα παρὰ τὴν πρώτη ὁπότε σαφῶς ἡ ἀνατολικὴ αὐτοκρατορία ὑπερεῖχε.

Οἱ παραπάνω σύντομες ἱστορικὲς πληροφορίες λειτουργοῦν ὡς ἐνδείξεις ἰσχυρῶν ἐπιβιώσεων τῆς προφορικότητας στὴ σύγχρονη ἑλληνικὴ κοινωνία, ἐνισχυόμενες ἀπὸ σύγχρονες διαπιστώσεις ὅπως ὁ ἀντικειμενικὸς δείκτης σταθερῆς φιλαναγνωσίας πού ὑπολείπεται δραματικά σὲ σύγκριση μὲ τὴν δυτικὴ καὶ βόρεια Εὐρώπη, ἡ ἐπιρρέπεια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ σὲ διαδιδόμενες φήμες (χαρακτηριστικὸ κοινωνιῶν μὲ σημαντικὸ βαθμὸ προφορικότητας), ἡ φτωχὴ ἕως ἀνύπαρκτη σχέση τοῦ μέσου ὀρθόδοξου πιστοῦ μὲ τὴν Ἁγία Γραφή σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ ἐμμονὲς γύρω ἀπὸ τελετουργικά θέματα κ.ἄ. Ἔχω τὴν ἐντύπωση ὅτι γιὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς δικαιώνεται μιὰ διερεύνηση τῶν ἀλλοιώσεων πού ὑπέστη τὸ εὐαγγελικὸ μήνυμα ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ προφορικὰ ὑπολείμματα, ἡ ὁποῖα ὅπως θὰ φανῆ παρακάτω, ἀποβαίνει ἀρκετὰ γόνιμη.

Ἐπιχειροῦμε λοιπὸν μιὰ ἐπισκόπηση πτυχῶν τῆς προφορικότητας καὶ τῶν ἀντίστοιχων ἐκκλησιαστικῶν συνεπειῶν τῆς:

14. Βλ. ΚΟΥΜΑ Κ. Μ., *Ἱστορία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων*, IB', σ. 554-555. ΡΑΝΣΙΜΑΝ ΣΤΗΒΕΝ, *Ἡ Μεγάλὴ Ἐκκλησία ἐν αἰχμαλωσίᾳ*, τόμος β', ἐκδ. Μπεργαδῆ, σ. 413. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, τόμος Β1, σ. 173.

15. Χαρακτηριστικὰ παραδείγματα προφορικότητας συνιστοῦν ὀρισμένα ἀναγνώσματα ἐορτῶν ἁγίων ἢ γεγονότων. Ὡς ἀποστολικὸ ἀνάγνωσμα κατὰ τὴν ἐορτὴ τῆς ἁγίας Εὐφημίας (11 Ἰουλίου) ἔχει ἐπιλεγῆ ἀπὸ τὴν Β' πρὸς Κορινθίους ἐπιστολὴ τοῦ ἀποστόλου Παύλου ἕνα ἀπόσπασμα πού περιλαμβάνει μέσα του τὴ λέξη *εὐφημία* («διὰ δυσφημίας καὶ εὐφημίας»)! Δὲν χρησιμοποιήθηκαν δηλαδὴ ὡς κριτήριον γιὰ τὴν ἐξεύρεση κατάλληλης περικοπῆς οὔτε ὁ βίος τῆς ἁγίας (ὅπως συνήθως γίνεται), οὔτε τὸ θαυμαστὸ γεγονός τῆς κρυώσεως ἀπὸ αὐτὴν τοῦ τόμου τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου περὶ τῆς θεανθρωπότητος τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ ἡ ὁμοψυχία. Τὸ ἴδιο φαινόμενο παρατηρεῖται κατὰ τὴν ἐπιλογὴ εὐαγγελικοῦ ἀναγνώσματος τῆς 16^{ης} Αὐγούστου (τοῦ ἁγίου μανδηλίου), τὸ ὁποῖο περιέχει δύο φορές τὴ λέξη «πρόσωπο» ἀναφερόμενο στὸν Χριστό (Λουκ. 9: 51-57, 10: 22-24, 13: 22), παραπέμποντας στὴν ἀποτύπωση τοῦ προσώπου Του ἢ ὁποῖα ἐστάλη ἐν μανδηλίῳ στὸν βασιλέα Ἀβγαρο. Ἐπίσης καὶ στὶς ἐορτὲς τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Γρηγορίου (30 Σεπτεμβρίου, Α' Κορ. 16: 13-24, Ματθ. 24: 42-47, «γρηγορεῖτε...»), τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Πολυκάρπου (23 Φεβρουαρίου, Ἰω. 12: 24-26, 35-36) κ.ἄ.

– Κεντρικό ζήτημα τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐτοσυνειδησίας συνιστᾶ ἡ σχέση μετὸν χρόνο, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ διαρκῆ πεδίο φανέρωσης δράσης τοῦ Θεοῦ. Πολλὲς φορές παρατηρεῖται λοιπὸν στὸν δημόσιο λόγο τῆς μιᾶς ἀγκύρωση στὸ παρελθόν τὸ ὁποῖο μετατρέπεται σὲ παραδειγματικὴ ἐποχὴ καὶ πηγὴ ἔμπνευσης γιὰ τὸ κήρυγμα: ποτὲ τὰ πράγματα δὲν ἦταν χειρότερα ἀπὸ τὴν παρούσα κατάσταση τοῦ κόσμου. Ἐδῶ ἡ Ἐκκλησία μας δὲν μιμεῖται ἀκριβῶς τὴν προφορικὴ κοινωνία ἀλλὰ ἀφορμᾶται ἀπὸ τὴν ἀπολυτοποίησι τοῦ παρελθόντος πού αὐτὴ κατ’ ἀνάγκην ἔχει ἐπιχειρήσει. «Οἱ περισσότερες κοινωνίες θεώρησαν τὸ παρελθόν ὡς τὸ ὑπόδειγμα γιὰ τὸ παρόν... Ἡ καινοτομία σὲ μιᾶ κοινωνία παρουσιάζεται μετὰ τὴ μορφή μιᾶς ἐπιστροφῆς στὸ παρελθόν: πρόκειται γιὰ τὴν ἰδέα κρούσης τῶν “ἀναγεννήσεων”»¹⁶. Θυμᾶται κανεὶς ἐδῶ τὸν ἀφορισμὸ τοῦ Levi-Strauss: «Ἴδιον τῆς ἄγριας σκέψης εἶναι ἡ ἀχρονικότητά της. Θέλει νὰ συλλαμβάνει τὸν κόσμο ὡς ὁλότητα συγχρονικὴ καὶ ταυτόχρονα διαχρονικὴ»¹⁷. Εὐλόγα ἀκολουθεῖ ἡ συνέπεια τῆς ἀρνησιοσμίας καὶ τῶν ἐν γένει φοβιῶν πού συχνὰ διαποτίζουν τὸν κηρυγματικὸ λόγο. Γεννᾶται συχνὰ ἡ ἐντύπωση πὼς ἡ σημερινὴ Ἐκκλησία ἀπλῶς παρακολουθεῖ καὶ καταγγέλλει τὶς ἐξελίξεις, δὲν τὶς συνδημιουργεῖ.

– Ἐνῶ στὴν παραδοσιακὴ σκέψη ἡ ἠθικὴ θεωρεῖται σὲ συνάρτηση μετὰ τὴν τοπικὴ κουλτούρα καὶ συνήθεια, μιᾶ πίστη ἐμβαπτισμένη στὴν ἐγγραμματισμένη εὐνοεῖ τὴν καθολικότητα τῆς ἠθικῆς πρότασης. «Οἱ γραπτὲς διατυπώσεις ὑποβοηθοῦν τὴν ἀπο-πλαισίωση ἢ τὴ γενίκευση τῶν κανόνων. Οἱ γραπτοὶ κώδικες τείνουν νὰ παρουσιάζουν μιὰ καὶ μόνη “ἀφηρημένη” φόρμουλα πού ἐπικαλύπτει, καὶ σὲ κάποιον βαθμὸ ἀντικαθιστᾶ, τὶς πρὸ συμπλαισιωτικὲς νόρμες τῶν προφορικῶν κοινωνιῶν»¹⁸. Ἐξ αὐτοῦ εἴμαστε σὲ θέση νὰ ἀντιληφθοῦμε τὶς αἰτίες τῶν πολλαπλῶν ἀντιστάσεων ἀπέναντι σὲ ἓνα «κεντρικὸ» ἐκκλησιαστικὸ κήρυγμα ἐκ μέρους τῶν ἐπὶ μέρους τοπικότητων. Ὅσοι ἀσκοῦν τὸ κήρυγμα ἔχουν διαπιστώσει ἐκ προσωπικῆς πείρας πόση δυσκολία προβάλλει τὸ χωριὸ σὲ σύγκριση μετὰ τὴν πόλιν στὴν ἀποδοχὴ καὶ ἐξατομίκευση τῶν πνευματικῶν ἀληθειῶν. Δὲν φαίνεται διατεθειμένο νὰ ἀναθεωρήσει τὶς ἠθικὲς του στάσεις διότι ἐκλαμβάνει κάποιες εὐαγγελικὲς προτάσεις ὡς ἄσχετες μετὰ τὴν ἐμπειρία τοῦ καὶ τὶς προτεραιότητές του. Ὅρθο καὶ πρακτέο εἶναι ὅ,τι ἡ συγκεκριμένη

16. ΛΕ ΓΚΟΦ ΖΑΚ, *Ἱστορία καὶ μνήμη*, ἐκδ. Νεφέλη, 1998, σ. 35.

17. *La Pensée sauvage*, 1962, σ. 348. Στὸ ΓΚΟΦ, ὁ.π., σ. 33.

18. GOODY JACK, ὁ.π., σ. 37.

κοινότητα ἔχει ἐπὶ μακρόν «καθαγιάσει», ἀσχέτως ἂν δὲν τὸ ἔπραξε μὲ κριτήρια ἐκκλησιαστικῆς κοινότητας.

– Ἐξ ἄλλου κάθε ἀναμορφωτικὴ πνευματικὴ κίνηση μέσα στὴν ἱστορία ἐκ τῶν πραγμάτων βασιζέται στὸ γραπτό. «Διαδοχικὲς ἐκκλήσεις γιὰ “ἐπάνοδο στὸ βιβλίον” γίνονται συχνὰ ἀπὸ ἐπαναστάτες πὺν ὀργανώνουν καὶ νομιμοποιοῦν τὴ δράση τους ἐπιστρέφοντας σ’ ἐκεῖνο πὺν ὑπῆρξε κάποτε ἕνα νέο μεταμορφωτικὸ πιστεύω. Ἀκόμα καὶ σὲ συνηθισμένους καιροὺς, οἱ κανονιστικὲς ἐπιπτώσεις τοῦ κειμένου προμηθεύουν συχνὰ τὸ μέτρο τῆς διαφορᾶς μεταξὺ πραγματικότητας καὶ δυνατότητας, μεταξὺ αὐτοῦ πὺν εἶναι καὶ ἐκείνου πὺν ὀφείλε νὰ εἶναι»¹⁹. Συνεπῶς στὰ ἄτομα μὲ ἐπιρρέπεια στὴν προφορικότητα ἀπουσιάζει ἡ ἐπιρροὴ τοῦ κειμένου ὡς δυναμικὴ τῆς προσωπικῆς μεταστροφῆς διότι δὲν ὑφίσταται γι’ αὐτὰ ἕνα μέτρο ἀλήθειας γιὰ σύγκριση παρὰ μόνο ἡ προσωποπαγῆς μίμηση. Ἐν προστεθῆ καὶ ἡ παρεμπόδιση αὐτοδιάθεσης τοῦ ἀτόμου σὲ διαφοροποίηση ἀπὸ τὴν τοπικὴ του κοινότητα, ἀντιλαμβανόμεστε γιὰ τὰ ὑπολείμματα προφορικότητας στὴν Ἐκκλησία μας εὐνοοῦν τὴν λεγόμενη «πολιτισμικὴ Ὀρθοδοξία» ἡ ὀποία καλλιεργεῖται ἐν ἀφθονίᾳ στὶς παραδοσιακὲς κοινωνίες (π.χ. Ἑλλάδα, Ρωσία) καὶ ἡ ὀποία (παρὰ τὴν αἰσθητικὴ γοητεία τῆς) ὑπονομεύει τὸν προσωπικὸ εὐαγγελισμό τοῦ πιστοῦ. Δὲν θὰ εἶναι ἴσως ὑπερβολὴ νὰ ἰσχυρισθοῦμε πῶς ἡ «πολιτισμικὴ Ὀρθοδοξία» ἀπαγορεύει τὴν προσωπικὴ μεταστροφή! Μία τέτοια ἐξέλιξη θὰ σήμαινε πέρασμα σὲ ἕνα νέο πρότυπο σχέσης α) μὲ τὸν λόγο καὶ β) μὲ τὴν κοινότητα, πρότυπο πὺν θὰ σημαδεύεται πλέον ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ ἰδιώματα τῆς γραφῆς καὶ θὰ προκρίνει τὴν ἀλήθεια ἀντὶ γιὰ τὸν πολιτισμό.

– Μία ἄλλη ἐνδιαφέρουσα πτυχή εἶναι ἡ τῆς κριτικῆς σκέψης. «Ἐνῶ οἱ ἰσχυρισμοὶ καὶ οἱ ἀπόψεις στὶς προφορικὲς κοινωνίες εἶναι συνάρτηση τῆς αὐθεντίας, τῆς παράδοσης καὶ τῶν κοινωνικῶν σχέσεων καὶ κρίνονται βάσει τοῦ ποιὸς τὶς ἐκφέρει, ἡ ἐγγραμματοσύνη ἐπιτρέπει τὸν σκεπτικισμό καὶ τὸν λογικό, κριτικὸ καὶ ἀπρόσωπο ἔλεγχο, ἄρα τὴν ἀμφισβήτηση, τὸν διάλογο καὶ τέλος τὶς δημοκρατικὲς διαδικασίες καὶ θεσπίσεις»²⁰. Προφανῆς ἐκκλησιαστικὴ ἐφαρμογὴ ἐδῶ εἶναι ἡ σχέση πιστοῦ καὶ πνευματικοῦ του, ὅπου τὰ προφορικὰ ὑπολείμματα εὐνοοῦν τὴν ἄνευ ὄρων ὑπακοή ἐπειδὴ αὐτὴ ἀντλεῖ ἀπὸ τὸ κῦρος καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν υἱοθέτηση θεολογικῶν κριτηρίων. Ἐτσι δὲν εἶναι ἀδύνατο νὰ

19. GOODY JACK, ὀ.π., σ. 49.

20. ΠΑΡΑΔΕΛΛΗ ΘΟΔΩΡΟΥ, *Εἰσαγωγή στὴν ἑλληνικὴ ἔκδοση*. Στό: WALTER ONG, ὀ.π., σ. xxii.

διαμορφωθῆ σὲ κάποιον συμπεριφορὰ ἀντίθετη πρὸς τὸ εὐαγγέλιο ἂν αὐτὴ ὑπαγορεύεται ἀπὸ τὸ πρόσωπο κύρους. Ἐπίσης στὸ χαρακτηριστικὸ αὐτὸ ἀναγνωρίζει κανεὶς καὶ τὴν ἀνικανότητα γιὰ δημόσιο θεολογικὸ διάλογο ἢ ὁποία ἐπικρατεῖ στὴν Ἑλλάδα. Εἶναι εὐλόγο: ὁ διάλογος προϋποθέτει ὅτι δὲν ὑφίστανται πρόσωπα-αὐθεντίες ἀλλὰ ὅτι ὅλοι κρίνονται ἀπροσωπώληπτα μὲ βάση τὴν ἀποθησαυρισθεῖσα ἀλήθεια ἢ ὁποία βρίσκεται «ἐκεῖ» γιὰ νὰ μᾶς κρίνει.

– Στὶς προφορικὲς κοινωνίες ὁ λόγος δὲν καταλαμβάνει «θέση στὸν χῶρο» (ὅπως ἐπιτρέπει καὶ ἐπιβάλλει ἡ γραφή) ἀλλὰ ἀποτελεῖ συμβάν. Ἡ ιδιότητα αὐτὴ τὸν ἐξοπλίζει μὲ χαρακτηριστικὰ ἔκτακτα, ἀκατανόητα γιὰ ὅποιον σκέπτεται μόνο «γραπτά». «Τὸ γεγονός ὅτι οἱ προφορικοὶ λαοὶ συνήθως, καὶ κατὰ πᾶσα πιθανότητα οἰκουμενικά, θεωροῦν πὼς οἱ λέξεις ἔχουν μαγικὲς δυνάμεις εἶναι σαφῶς συνδεδεμένο, τουλάχιστον στὸ ἀσυνείδητο, μὲ τὸ ὅτι ἀντιλαμβάνονται τὴ λέξη ἀναγκαῖα ὡς ἦχο, ὁμιλία, καὶ συνεπῶς ὡς φορέα δύναμης. Οἱ ἄνθρωποι ποὺ ἐσωτερίκησαν τὴν τυπογραφία ξεχνοῦν νὰ θυμηθοῦν τὶς λέξεις ὡς πρωταρχικὰ προφορικὲς, ὡς γεγονότα, καὶ συνεπῶς ὡς ὄντοτες ποὺ ἀναγκαῖα διαθέτουν δύναμη: γι' αὐτοὺς οἱ λέξεις τείνουν μᾶλλον νὰ ἐξισώνονται μὲ πράγματα ποὺ βρίσκονται “ἐκεῖ ἔξω”, πάνω σὲ μιὰ ἐπίπεδη ἐπιφάνεια»²¹. Ἡ παρατήρηση αὐτὴ ἀνοίγει τὸ μεγάλο ζήτημα τῆς ὑπόρρητης *μαγικῆς αἴσθησης τῶν λόγων τῆς λατρείας*, ἀντίληψης ποὺ κυριαρχεῖ σὲ μεγάλη μερίδα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ ἢ ὁποία κυριολεκτικὰ καταδυναστεύει τὴ λειτουργικὴ πράξη. Εἶναι αὐτὴ ἡ ἀντίληψη ποὺ ὑπαγορεύει σὲ κάποιους τὴν ἀντίσταση στὴ μετάφραση τῶν λατρευτικῶν κειμένων, δεδομένου πὼς ἡ μετάφραση προϋποθέτει ὄχι ἀπλῶς τὴ γραφὴ ἀλλὰ τὴν ἐδραίωση τοῦ πολιτισμοῦ γραφῆς στὶς συνειδήσεις. Ἡ ἐξ αἰτίας τῆς δύναμης τῶν λέξεων ἄρνηση τῆς μετάφρασης δὲν ὑποδηλώνει ἀπλῶς μιὰ γενικὴ συντηρητικὴ ἀλλὰ ἀνεπαρκῆ ἐσωτερικέωση τῆς γραφῆς: *ἡ ἀλλαγὴ τῶν λέξεων συνεπάγεται διάσπαση τοῦ μηνύματος* διότι ἡ προφορικὴ κληρονομία μεταφέρεται αὐτούσια, σχεδὸν μνημοτεχνικά. Ἐπίσης ἡ ἀντίληψη αὐτὴ ὑπαγορεύει τὴν (ἀπαράδεκτη) *ἀποσύνδεση λατρείας καὶ προσευχῆς* ἢ ὁποία ἔχει λάβει χώρα σὲ πολλὲς συνειδήσεις κληρικῶν καὶ λαϊκῶν: ἀρκεῖ νὰ προφερθοῦν τὰ συγκεκριμένα προβλεπόμενα λόγια καὶ ἡ λατρεία συντελέσθηκε, ἐρήμην τῆς προσευχῆς τοῦ λειτουργοῦ καὶ τοῦ πληρώματος. Εἶναι φανερό ὅτι αὐτὸ τὸ χαρακτηριστικὸ τῆς προφορικῆς κοινωνίας (ὁ λόγος

21. ONG WALTER, ὁ.π., σ. 41.

ὡς συμβάν) εἶναι ἐνεργό στο φαινόμενο τῆς μαγείας, καί φυσικά στον ἄτυπο διάχυτο συγκρητισμό τῆς χριστιανικῆς λατρείας μὲ μαγικὲς νοοτροπίες, τὸν ὁποῖο ἀνέκαθεν βιώνουμε στὴν Ἐκκλησία μας ἐκ τῶν κάτω.

– «Ἡ προφορικὴ σκέψη κουβαλᾷ ἓνα φορτίο ἐπιθέτων καὶ ἄλλων λογοτυπικῶν ἀποσκευῶν πού ἡ ὑψηλὴ ἐγγραμματισμένη τὸ ἀπορρίπτει ὡς δυσκίνητο καὶ κουραστικά περιττὸ ἐξαιτίας τοῦ σωρευτικοῦ βάρους του... Ἐφόσον ἓνας λογότυπος ἔχει ἀποκρυσταλλωθεῖ, εἶναι καλύτερα νὰ διατηρηθεῖ ἀκέραιος. Χωρὶς ἓνα σύστημα γραφῆς, ἡ διάσπαση τῆς σκέψης –ἡ ἀνάλυση δηλαδή– εἶναι μίᾳ ιδιαίτερα ἐπικίνδυνη διαδικασία»²². Γιὰ τὸν «προφορικό» ἄνθρωπο ἡ ἀνάλυση καὶ ἡ ἀποδεικτικότητα κινδύνευαν νὰ τοῦ ἐξαλείψουν τὴ σκέψη. Γιὰ τὸν «γραπτό» ἄνθρωπο ἀποτελοῦν ἀναντικατάστατα στοιχεῖα ζωντανῆς καὶ δημοσυργικῆς σκέψης. Πῶς τὸ κήρυγμα θὰ καλύψει τὸ χάσμα; Ποιὰ μορφή θὰ ἱκανοποιήσει; Τὸ κήρυγμα εἶναι ιδιότυπη μορφή ἐκκλησιαστικοῦ λόγου: δὲν ἀποτελεῖ νησίδα προφορικότητας ἀλλὰ μιὰ μορφολογικὰ μόνο προφορικὴ διεργασία μέσα στο σημερινὸ περιβάλλον τῆς τυπογραφίας. Τὸ σύγχρονο κήρυγμα (ὑποτίθεται ὅτι) ἐμπεριέχει πρὸ πολλοῦ τὴ λογικὴ τῆς γραφῆς. Ἔτσι ὀφείλει νὰ λαμβάνει ὑπ' ὄψιν ὅτι ἀπευθύνεται σὲ ἀνθρώπους πού ἔχουν σὲ μεγάλο βαθμὸ ἐσωτερικεύσει τὴ γραφὴ καὶ συνεπῶς ἀναζητοῦν κριτικὴ ἀνάλυση τῶν ἀληθειῶν καὶ ὄχι ἀπλὴ ἐπανάληψη ἐγκωμιαστικοῦ «ἔπους». Στὸν βαθμὸ λοιπὸν πού τὸ κήρυγμα παρουσιάζει τὸ φαινόμενο τῆς ἀνυπόφορης γιὰ τὰ σημερινὰ δεδομένα ἐκκλησιαστικῆς ρητορείας, ὅπου ὁ βερμπαλισμὸς καὶ ὁ στόμφος συνιστοῦν κατάλοιπα προφορικοῦ παρελθόντος χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζουν, ἐκδηλώνει τὴν προτίμησή του γιὰ τὸ παλιὸ κοσμοεἶδωλο καὶ φυσικά χάνει τὴν ἐμβέλεια καὶ ἀποτελεσματικότητά του. Ἴσως μάλιστα κάποιες φορὲς νὰ κινητοποιεῖ τὰ συναισθήματα τῆς ἀντίδρασης καὶ τοῦ θυμοῦ, ἐφ' ὅσον «βιάζει» τὸν ἀκροατὴ νὰ τὸ ἀκολουθήσει σὲ ἄλλῃ ἐποχῇ καὶ ἀρνεῖται νὰ τὸν συναντήσῃ στὴ δική του.

– Μία ἄλλη παθολογία τοῦ σημερινοῦ κηρύγματος ἀποδεικνύεται ἐπίσης κληρονόμος τῆς προφορικῆς παράδοσης. «Ὁ πλεονασμὸς, ἡ ἐπανάληψη αὐτοῦ πού μόλις εἰπώθηκε, κρατοῦν σίγουρα τόσο τὸν ὁμιλητὴ ὅσο καὶ τὸν ἀκροατὴ στον σωστὸ δρόμο... Καὶ μόνο ἐξαιτίας τῶν ἀκουστικῶν προβλημάτων, κανένας ἀπὸ τὰ μέρη ἑνὸς μεγάλου ἀκροατηρίου δὲν κατανοεῖ ὅλες τὶς λέξεις πού προφέρει ὁ ὁμιλητής. Εἶναι πρὸς ὄφελος τοῦ ὁμιλητῆ νὰ ἐπαναλαμβάνει τὸ ἴδιο πράγμα, ἢ

22. ONG WALTER, ὁ.π., σ. 50-52.

περίπου τὸ ἴδιο πρῶγμα, δυὸ καὶ τρεῖς φορές... Ἡ ἀνάγκη τοῦ ρήτορα νὰ συνεχί-
ζει νὰ μιᾶ ἐνῶ τὸ μυαλό του ἐτοιμάζει ὅ,τι θὰ πεῖ στὴ συνέχεια, ἐπίσης ἐνθαρ-
ρύνει τὸν πλεονασμό. Στὸν προφορικό λόγο, ἂν καὶ ἡ παύση μπορεῖ νὰ εἶναι ἀπο-
τελεσματική, ὁ δισταγμὸς εἶναι πάντα μειονέκτημα. Ἔτσι, εἶναι καλύτερα νὰ
ἐπαναλάβεις κάτι, ἔντεχνα ἂν εἶναι δυνατόν, ἀπὸ τὸ νὰ σταματήσεις ἀπλῶς ἐνῶ
προσπαθεῖς νὰ συλλάβεις τὴν ἐπόμενη ιδέα. Οἱ προφορικοὶ πολιτισμοὶ ἐνθαρρύν-
νουν τὴν εὐφράδεια, τὴν ὑπερβολή, τὴν ὁμιλητικότητα»²³. Εἶναι φανερὸ πὼς οἱ
ἐπαναλήψεις ἐξυπηρετοῦσαν τότε τὴν «οἰκονομία» τῆς μετάδοσης τοῦ μηνύμα-
τος, ἀλλὰ σήμερα (στὰ πλαίσια μιᾶς ἐντελῶς διαφορετικῆς κουλτούρας) φαίνε-
ται νὰ χρησιμοποιοῦνται συχνὰ ὡς ἄλλοθι γιὰ νὰ μὴ μεταδοθῇ ἓνα οὐσιαστικὸ
μήνυμα! Στὴν προφορική κοινωνία δὲν εἶχε πρόθεση ὁ ρήτορας νὰ πείσει, πολλῶ
μᾶλλον νὰ ἀποδείξει, ἀλλὰ μόνο νὰ μεταδώσει ὡς κληρονομιά ὅ,τι ἔλαβε ἀπὸ
τοὺς προηγούμενους, ὁ δὲ προσφορῶτερος τρόπος νὰ τὸ ἐπιτύχει ἦταν ἡ ἐξύμνη-
ση. Σήμερα στὸ κήρυγμα ἀπλὰ οἱ ἐπαναλήψεις «σώζουν» (τρόπος τοῦ λέγειν)
ἀπὸ τὴν ἔλλειψη ἐπιχειρημάτων ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἀπουσία λογικῆς δομῆς καὶ
σύνθεσης τῆς σκέψης, κάτι ἀδιανόητο γιὰ ἓνα τόσο διαφορετικὸ πολιτισμικὸ πε-
ριβάλλον. Προφανῶς αὐτὴ ἀπουσιάζει καὶ ἀπὸ τὴ σκέψη τοῦ ἴδιου τοῦ κήρυκα
στὸ βαθμὸ πὺν κυριαρχεῖται ἀπὸ δομὲς προφορικότητας ὡς ἄτομο.

– Ἡ ἐπαναληπτικότητα ἀποτελοῦσε καταστατική συνθήκη στὴν προφορικό-
τητα, ἐνῶ ἡ ἐπιβίωσή της στὸ ἐντελῶς ἄλλο πλαίσιο τῆς ἐποχῆς μας εὐνοεῖ τὴν
συντηρητικότητα. «Ἄφοῦ σὲ ἓναν πρωταρχικὰ προφορικὸ πολιτισμὸ ἢ διαμορ-
φομένη γνώση πὺν δὲν ἐπαναλαμβάνεται δυνατὰ σύντομα ἐξαφανίζεται, οἱ
προφορικὲς κοινωνίες πρέπει νὰ ἐπενδύουν πολλὴ ἐνέργεια στὴ συνεχῆ ἐπανά-
ληψη ὅσων ἔγιναν μὲ πολὺ κόπο γνωστὰ στὴν πάροδο τοῦ χρόνου. Αὐτὴ ἡ ἀνά-
γκη καθιερώνει μιὰ ἔντονα παραδοσιακὴ ἢ συντηρητικὴ νοοτροπία πὺν, ὄχι
ἀνάιτια, ἐμποδίζει τὸν διανοητικὸ πειραματισμό... Ἀποθημεύοντας τὴ γνώση
ἔξω ἀπὸ τὸ μυαλό, ἢ γραφῆ, καὶ ἀκόμη περισσότερο ἢ τυπογραφία, ὑποβαθμίζει
τὴν εἰκόνα τοῦ σοφοῦ γέροντα καὶ τῆς σοφῆς γερόντισσας πὺν ἐπαναλαμβάν-
νουν τὸ παρελθόν, καὶ εὐνοεῖ τοὺς νέους πὺν ἀνακαλύπτουν καινούργια πράγ-
ματα»²⁴. Τὸ παράθεμα ἐξηγεῖ ἱκανοποιητικὰ τίς ἀντιστάσεις στὴν πειθῶ οἱ
ὁποῖες ἐμφανίζονται στὴ σημερινὴ Ἐκκλησία. Δίνοντας, γιὰ παράδειγμα,

23. ONG WALTER, ὁ.π., σ. 52-53.

24. ONG WALTER, ὁ.π., σ. 54-55.

υπερβολική σημασία στην άποψη τῶν παλαιότερων κάποιοι ἀντιμάχονται τὴ λειτουργική ἀνανέωση. Πράγματι ἐκπλήσσει ἡ ἀντίσταση πολλῶν κληρικῶν στὴν ἀλλαγὴ τῶν ἐσφαλμένων λειτουργικῶν συνηθειῶν καὶ ἡ προσκόλλησή τους σὲ ὅσα ἔμαθαν ἀπὸ παλαιότερους κληρικούς. Σύμφωνα μὲ αὐτὴ τὴ νοοτροπία ὅ,τι καὶ νὰ διαβάσει κάποιος δὲν στέκεται ἀρκετὸ νὰ τοῦ ἀλλάξει τὴ γνώμη ἂν τοῦ εἶχε παραδοθῆ προφορικά κάτι διαφορετικό. Μπροστὰ στὰ κεκτημένα αὐτονόητα τῆς προφορικότητας οἱ γραπτὲς ἀποδείξεις καὶ τεκμηριώσεις τῆς ὀρθῆς πρακτικῆς δὲν ἔχουν καμία ἰσχὺ.

– Ἐλλειπούσης τῆς ἀπόδειξης καὶ μὲ τὴν περιγραφικότητα σὲ ὑπερδοσολογία, τὸ ἐκκλησιαστικὸ κήρυγμα ρέπει συχνὰ πρὸς τὸν βερμπαλισμὸ. Ὅμως, ἐνῶ αὐτὸς ἀποτελοῦσε αὐτονόητο συστατικὸ τοῦ προφορικοῦ δημόσιου λόγου, στὴ σημερινὴ ἐποχὴ εἰσπράττεται ὡς ἀνούσιος καὶ ἐνοχλητικός. «Ἡ ἄλλη πλευρὰ τῆς ἀγωνιστικῆς ἐξύβρισης ἢ προσηλάκισης στοὺς προφορικούς ἢ ὑπολειμματικὰ προφορικούς πολιτισμοὺς εἶναι ἡ ὑπερβολικὴ ἔκφραση ἔπαινων, ποὺ παντοῦ συνδυάζεται μὲ τὴν προφορικότητα... Οἱ ἄνθρωποι ἐνὸς πολιτισμοῦ μὲ ὑψηλὸ βαθμὸ ἐγγραμματοσύνης θεωροῦν τὸν ὑπερβολικὸ ἔπαινο τῆς παλιᾶς ὑπολειμματικῆς προφορικῆς ρητορικῆς παράδοσης ἀνειλικρινῆ, πομπώδη καὶ γελοιωδῶς ἐξεζητημένο. Ἀλλὰ ὁ ἔπαινος συνοδεύει τὸν ἔντονα πολωμένο ἀγωνιστικὸ, προφορικὸ κόσμον τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς κακίας, τῶν κακῶν καὶ τῶν ἡρώων»²⁵. Ἡ παρατήρηση αὐτὴ χρησιμεύει ὡς μίᾶ ἀπὸ τίς πολλὰς ἐξηγήσεις τοῦ νοσηροῦ φαινομένου τῆς ἐξιδανίκευσης τῶν ἐκκλησιαστικῶν μορφῶν, ἀκόμη καὶ τῶν ἁγίων²⁶, πιθανὸν δὲ νὰ βρίσκεται πίσω καὶ ἀπὸ τίς ἐπίσημες πομπώδεις προσαγορεύσεις τῶν κληρικῶν, μιὰ συνήθεια ἀναχρονιστικὴ καὶ ἐπίμονη ποὺ ἐγγίζει τὰ ὄρια τοῦ γελοίου.

– Συναφὲς εἶναι καὶ τὸ φαινόμενο τῶν ὑπερβολικῶν χαρακτηρισμῶν στὸν ἐκκλησιαστικὸ λόγο οἱ ὁποῖοι διαζωγραφίζουν μορφὰς ἀρχετυπικῆς, ἀμιγῆς, καὶ δύσκαμπτες. Λεπτὲς ἀποχρώσεις συχνὰ ἀπουσιάζουν, μὲ ἀποτέλεσμα ὁ ἀκροατῆς ἢ ὁ ἀναγνώστης νὰ ἀδυνατεῖ νὰ ἐντοπίσει τὸν ἑαυτό του ὁ ὁποῖος μετέχει σὲ πολλὰς τυπολογίες ταυτόχρονα. Καὶ τοῦτο διότι «ἡ προφορικὴ μὴμη λειτουργεῖ ἀποτελεσματικὰ μὲ “διογκωμένους” χαρακτήρες, πρόσωπα ποὺ τὰ κατορθώματά τους εἶναι μνημειώδη, ἀξιωματιμῶν, καὶ συνήθως δημόσια.

25. ONG WALTER, ὁ.π., σ. 60.

26. Π. ΘΕΡΜΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Ἡ ἐξιδανίκευση τῶν ἁγίων ὡς ἀναίρεση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ φρονήματος καὶ ἡθους*, «Περάσματα στὴν ἀπέναντι ὄχθη», ἐκδ. Ἐν πλῶ, 200, σ. 125-159.

Ἔτσι ἡ νοητικὴ οἰκονομία, ἀπὸ τὴν ἴδια τῆς τὴν φύση δημιουργεῖ ὑπερμεγέθεις, δηλαδὴ ἥρωικούς χαρακτήρες, ὄχι γιὰ ρομαντικούς ἢ διδακτικούς λόγους, ἀλλὰ γιὰ βασικότερους λόγους: γιὰ νὰ ὀργανώσει τὴν ἐμπειρία σὲ κάποια μόνιμα ἀπομνημονεύσιμη μορφή. Οἱ ἄχρωμες προσωπικότητες δὲν μποροῦν νὰ ἐπιζήσουν στὴν προφορικὴ μνημοτεχνική... Καθὼς ἡ γραφὴ καὶ τελικὰ ἡ τυπογραφία ἀλλάζουν σταδιακὰ τὶς παλιὲς προφορικὲς νοητικὲς δομές, ἡ ἀφήγηση στηρίζεται ὅλο καὶ λιγότερο σὲ “διογκωμένους” χαρακτήρες μέχρις ὅτου, τρεῖς περίπου αἰῶνες μετὰ τὴν τυπογραφία, μπορέσει νὰ κινηθεῖ ἄνετα στὴ συνηθισμένη ἀνθρώπινη ζωὴ ποὺ χαρακτηρίζει τὸ μυθιστόρημα... Μὲ τὸν ἔλεγχο τῆς πληροφορίας καὶ τῆς μνήμης ποὺ ἐπέφερε ἡ γραφὴ καὶ ἐντονότερα ἡ τυπογραφία, δὲν χρειάζεσαι τὸν παλαιῦ τύπου ἥρωα γιὰ νὰ μετατρέψεις τὴ γνώση σὲ μιὰ μορφή ἱστορίας»²⁷. Εἶναι προφανὲς πὼς οἱ διογκωμένοι χαρακτήρες δὲν συμβιβάζονται μὲ τὶς λεπτὲς ὑπαρξιακὲς ἀποχρώσεις γιὰ τὶς ὁποῖες διψᾷ ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος καὶ στὶς ὁποῖες μόνο μπορεῖ νὰ τὸν συναντήσει ὁ ἐκκλησιαστικὸς λόγος.

– «Οἱ προφορικὲς τελέσεις μπορεῖ νὰ μᾶς ἐντυπωσιάζουν μὲ τὴ μεγαλορρημοσύνη καὶ τὴν κοινωφελῆ σοφία τους, εἴτε εἶναι ἐκτενεῖς, ὅπως στὴν τυπικὴ διήγηση, εἴτε εἶναι σύντομες καὶ ἀποφθεγματικὲς ὅπως εἶναι στὶς παροιμίες. Ἀλλὰ ἡ σοφία τους σχετίζεται μὲ ἕνα ὀλίκὸ καὶ σχετικὰ ἄθραυστο κοινωνικὸ πλαίσιο. Ἡ προφορικὴ γλῶσσα καὶ σκέψη δὲν διακρίνονται γιὰ τὴν ἀναλυτικὴ τους ἀκρίβεια»²⁸. Ὁ σύγχρονος ἐκκλησιαστικὸς λόγος στὸ μεγαλύτερο μέρος του δὲν ἔχει ἀκόμη ἀντιληφθῆ πὼς δὲν ὑπάρχουν πιά αὐτονόητα, ὅτι δὲν εἶναι νοητὸ νὰ ἐκφέρονται ἀπόψεις καὶ προτροπὲς αὐτούσιες, χωρὶς τὴ βάση τῆς ὑπαρξιακῆς καὶ πολιτισμικῆς ἐπαλήθευσης, ὡσὰν νὰ διαθέτουν ἀκόμη τὸ κῦρος ποὺ εἶχαν στὴν παραδοσιακὴ κοινωνία. Ἐχει λησμονήσει ὅτι ἔχει διαρραγῆ καὶ ἐκλείψει τὸ κοινωνικὸ πλαίσιο ποὺ τὶς δημιούργησε, μιὰ καὶ αὐτὲς γεννήθηκαν μέσα σὲ ἕναν πολιτισμὸ ποὺ καταστατικὴ ἀποστολὴ εἶχε νὰ ἀναπαράγεται καὶ ὄχι νὰ ἐξελίσσεται. Γι’ αὐτὸ καὶ στὴ σύγχρονῃ ἐγγράμματῃ κουλτούρα εὐνοεῖται τὸ δημιουργικὸ τμῆμα τοῦ ἐγκεφάλου σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ συλλογιστικὸ τῆς προφορικότητος, ὅπως ἐπίσης εὐνοεῖται καὶ ἡ ἐπίδραση μὲσω τῆς προσωπικῆς ἐπαφῆς²⁹.

27. ONG WALTER, ὁ.π., σ. 96-97. Μήπως στὴ σημερινὴ κοινωνία τοῦ θεάματος ἔχει ἀναβιώσει αὐτὸ τὸ χαρακτηριστικὸ τῆς προφορικότητος;

28. ONG WALTER, ὁ.π., σ. 147.

29. ΝΟΤΤΑ ΒΑΣΙΛΗ, Ἐπὶ τὸν βωμὸ καὶ τὸν ἄμβωνα στὴν ὀθόνη. Ἡ περίοδος τῆς προφορικότητος καὶ οἱ ἐπικοινωνητὲς τῆς, ἐκδ. Ἰ. Σιδέρη, σ. 151.

– Ἐνῶ ἡ παραδειγματική ομάδα τῆς προφορικότητας εἶναι οἱ ἡλικιωμένοι, ἡ ἀντίστοιχη τῆς γραπτῆς ἐποχῆς εἶναι οἱ σκεπτόμενοι. Τὰ δύο μοντέλα ἐκπροσωποῦν κόσμους διαφορετικῶν ἀξιών: ἀπὸ τὴ μιά τὴ διατήρηση τοῦ παρελθόντος καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τὴν ἰκανότητα νὰ προχωρήσει κανεὶς μπροστὰ ἀξιοποιώντας το. «(Στὴν προφορικότητα) οἱ γέροντες θὰ ἀρχίσουν νὰ ἀποτελοῦν ζωντανή “βάση” πληροφοριῶν καὶ γνώσεων. Ἡ ἀτομικὴ μνήμη ὅσων καταφέρνουν νὰ ἐπιζοῦν ἕως τὴ γεροντικὴ ἡλικία εἶναι πολὺτιμη. Ἀπὸ τὴ μνήμη αὐτὴ θὰ ἀντλεῖ δεδομένα ἡ ομάδα στὸ σύνολό της καὶ κυρίως ἐκεῖνοι ποὺ εἶναι ὑπεύθυνοι γιὰ τὴ λήψη ἀποφάσεων... Οἱ γέροντες κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς προφορικότητας θὰ εἶναι μιὰ “ἀνερχόμενη κοινωνικὴ-ἐπικοινωνιακὴ δύναμη” καὶ θὰ ἐξακολουθήσουν νὰ ἔχουν πρωτεύοντα ἐπικοινωνιακὸ ρόλο ἀκόμη καὶ ὅταν ἡ ομάδα τῶν ἐπικοινωνητῶν θὰ διαφοροποιηθεῖ, θὰ ἐξειδικευτεῖ καὶ θὰ θεσμοποιηθεῖ»³⁰. Στὸ δεδομένο αὐτὸ ἴσως βρίσκουν τὴν ἐξήγησή τους ἡ παραδοσιακὴ προσωπολατρία τοῦ λαοῦ μας (εἴτε σὲ ἐκκλησιαστικὸ εἴτε σὲ κοσμικὸ πλαίσιο, π.χ. ὁ μεσσιανισμὸς τῶν πολιτικῶν ἡγετῶν), ἡ τάση στὴν πολιτικὴ καὶ στὴν Ἐκκλησία νὰ θεωροῦνται ἀκόμη «νέοι» καὶ ἄρα ὄχι ἄξιοι ἐμπιστοσύνης ἀκόμη καὶ μεσήλικες, καθὼς καὶ ἡ ἔμμοχη ἐκπλήσσοσα ἀντίσταση τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας ἀπέναντι στὸν γραπτὸ λόγο. Προτιμοῦν νὰ ἐπηρεάζονται ποιμαντικὰ κυρίως ἀπὸ τὴν προσωπικὴ ἐπαφή, κατὰ τὴν πνευματικὴ καθοδήγηση, παρὰ ἀπὸ ἀναγνώσματα. Δύσκολα συναντᾶ κανεὶς πιστοὺς ποὺ ὁμολογοῦν ὅτι κάποιος βιβλίο «τοὺς ἄλλαξε τὴ ζωὴ», πράγμα ποὺ συμβαίνει ὅμως ὅταν συναντηθοῦν μὲ πρόσωπα κάποιων κληρικῶν. Οὔτε κἂν περιπτώσεις μεταστροφῶν κατὰ τὸ πρότυπο τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου συναντοῦμε πλέον, κάτι ἐπιθυμητὸ καὶ ἀρκετὰ «σύγχρονο» μιὰ καὶ ὁ εὐαγγελικὸς λόγος ποὺ ἀκούγεται στὶς ἀκολουθίες ἀποτελεῖ κληρονομία τῆς γραπτῆς περιόδου τῆς ἀνθρωπότητας.

Ἀπὸ τὰ λίγα ποὺ προηγήθηκαν γίνεται φανερὸ πὼς ἡ ἀνάπτυξη τῆς γραφῆς ὑπῆρξε ἀναγκαία συνθήκη γιὰ τὴν ἐμφάνιση τῆς νεωτερικότητας καὶ τῆς ἐξαιτομίκευσης. Ἀντίστοιχα ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, δὲν θὰ εἶναι ὑπερβολικὸς ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι τὸ πέρασμα στὸν γραπτὸ πολιτισμὸ ἐπέτρεψε τὴν ἀνάπτυξη τῆς θεολογίας τοῦ προσώπου. «Ἀπ’ ὅσο φαίνεται, ἡ συνείδηση δὲν θὰ ἔφθανε ποτὲ χωρὶς τὴ γραφὴ στὰ ἐντόνως ἐσωτερικευμένα συνειδησιακὰ στάδια, στὰ ὁποῖα τὸ ἄτομο ποὺ ζῆ βυθισμένο στὶς κοινοτικὲς δομὲς οὐδέποτε μπορεῖ νὰ φθάσει... Ὄντογενετικά καὶ φυλογενετικά ὁ προφορικὸς λόγος εἶναι ἐκεῖνος ποὺ πρῶτος

30. ΝΟΤΤΑ ΒΑΣΙΛΗ, ὁ.π., σ. 173.

δίνει έκφραση στη συνείδηση, πού πρώτος διαχωρίζει τὸ ὑποκείμενο καὶ τὸ κατηγορήμα, κι ἔπειτα τὰ συσχετίζει, καὶ πού πρώτος συνδέει τοὺς ἀνθρώπους σὲ μιὰ κοινωνία. Ἡ γραφὴ εἰσάγει τὴ διαίρεση καὶ τὴν ἀλλοτριώση, ἀλλὰ καὶ μιὰ ὑψηλότερη ἐνότητα. Ἐντείνει τὴν αἴσθηση τοῦ ἑαυτοῦ καὶ ἐνθαρρύνει μιὰ πιὸ συνειδητὴ ἀλληλεπίδραση τῶν ἀτόμων. Ἡ γραφὴ ἐγείρει τὴ συνείδηση»³¹. Μιὰ θεολογία περὶ προσώπου θὰ ἦταν ἀνέφικτη χωρὶς τὴν προαπαιτούμενη «θύραθεν» προθεωρία της καὶ τὶς πολιτισμικὲς συνθήκες πού εἶναι ἱκανὲς νὰ διαμορφώσουν αὐτὴ τὴν προθεωρία.

Ἡ διαπίστωση αὐτὴ μᾶς προφυλάσσει ἀπὸ μιὰ ἀπορριπτικὴ στάση πρὸς τὸν γραπτὸ πολιτισμὸ ἢ ὅποια πηγάζει ἀπὸ μιὰ ἀναθεμελιωτικῶ (φονταμενταλιστικοῦ) τύπου ἐξιδανίκευση μᾶς «χρυσῆς ἐποχῆς» προφορικότητας. Ἡ Ἐκκλησία καλεῖται νὰ λάβει θέση ἐνώπιον τῆς παθιασμένης μάχης πού συνεχίζει νὰ διεξάγεται στὰ σπλάγχνα της μεταξὺ προφορικοῦ καὶ γραπτοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἡ θέση αὐτὴ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ συνίσταται σὲ μιὰ ὀπισθοχώρηση πρὸς τὸ παρελθὸν μὲ πρόσχημα τὴν ἀποφυγὴ τῶν εὐθυνῶν τῆς ἐξατομίκευσης ἐπειδὴ ἡ νεωτερικὴ τυπογραφία ἐμπέδωσε ὀριστικὰ τοὺς νόμους τῆς γραφῆς. Ἐξ ἄλλου, ἡ συνεχῆς πρόοδος καὶ τῆς θεολογικῆς σκέψης ἀποτελεῖ ἀναπόδραστη κληρονομιά τῆς ἐγγραμματοσύνης: ἐνῶ ἡ γραφὴ παγιώνει τὸ περιεχόμενο τοῦ λόγου, ἐν τούτοις ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύση της ἐμπεριέχει τὴ λογικὴ τῆς κριτικῆς καὶ τῆς ἀντίκρουσης.

Μιὰ τέτοια ἐπιλογή δὲν εἶναι οὔτε αὐθαίρετη οὔτε ἐκκοσμηκευμένη. Ἡ παλαιδιαθηκικὴ ἀποκάλυψη ἐξυπνοεῖ τὸν πολιτισμὸ τοῦ βιβλίου. Οἱ πολλὲς ἀναφορὲς πού ἐκθειάζουν τὴν μελέτη τοῦ Θείου Νόμου (π.χ. Ψαλμ. 118: 16, 24, 47, 70, 77, 92, 97, 99, 117, 143, 148, 174) προϋποθέτουν γραφὴ καὶ ἀνάγνωση. Ὁ προφήτης Ἰεζεκιήλ δέχθηκε τὴν ἐντολὴ νὰ φάει τὸ βιβλίον τοῦ θείου νόμου, πράξη πού τοῦ προκάλεσε ἓνα γλυκὸ αἶσθημα στὰ σωθικά (Ἰεζ. 2: 9- 3: 3). Τὸ βιβλίον χρησιμοποιεῖται ἀρχετυπικὰ ὡς συνεκδοχὴ τῆς ἀνθρώπινης καρδιάς ἐνώπιον τοῦ θείου θελήματος: «Διδούς δώσω νόμους εἰς τὴν διάνοιαν αὐτῶν καὶ ἐπὶ καρδίας αὐτῶν γράψω αὐτούς, καὶ ἔσομαι αὐτοῖς εἰς Θεὸν καὶ αὐτοὶ ἔσονται μοι εἰς λαόν» (Ἰερ. 38: 33). Εἶναι φανερὸ πὼς ἡ καταγραφή ἐξασφαλίζει τὴ μονιμότητα: «Νῦν οὖν καθίσας γράψον ἐπὶ πυξίου ταῦτα καὶ εἰς βιβλίον, ὅτι ἔσται εἰς ἡμέρας καιρὸν ταῦτα καὶ ἕως εἰς τὸν αἰῶνα» (Ἠσ. 30: 8).

Ὁ Χριστὸς ἐξ ἄλλου δὲν ἐξάρτησε τὴν ἐπήρεια τῶν λόγων Του ἀπὸ τὴν χαρισματικότητα τοῦ κήρυκα, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ περιεχόμενό τους καθ' ἑαυτό (Ἰω. 6:

31. ONG WALTER, ὁ.π., σ. 258-259.

63). Ἀνέθεσε τὴ μετάδοσή τους μὲ τρόπο πὸν ἐμπεριέχει ἐγγενῶς τὰ αὐτονόητα τῆς ἐγγραμματοσύνης, δηλαδή τὴν «ἀντικειμενικότητα» τῆς Ἀλήθειάς Του ὑπεράνω κάθε ἐπὶ μέρους πλαισίου, ἐθνικοῦ ἢ γλωσσικοῦ ἢ πολιτισμικοῦ. Συχνὰ ἐπιτιμοῦσε ἐρωτηματικὰ τοὺς ἀκροατὲς του «οὐκ ἀνέγνωτε...» (Ματθ. 12:3,5, 19:4, 21:42, 22:31, Λουκ. 10:26). Ἡ Καινὴ Διαθήκη κλείνει μὲ τὴν ἀπόφραση «μακάριος ὁ ἀναγινώσκων καὶ οἱ ἀκούοντες τοὺς λόγους τῆς προφητείας καὶ τηροῦντες τὰ ἐν αὐτῇ γεγραμμένα» (Ἄποκ. 1:3). Τὴν βιβλικὴ σκυτάλη ἔλαβαν στὴ συνέχεια οἱ ἐκκλησιαστικοὶ πατέρες οἱ ὁποῖοι ἀνέπτυξαν τὸν γραπτὸ θεολογικὸ λόγο μέχρι τὴν κορύφωση τῶν δυνατοτήτων του. Ἔτσι, ἡ ἀποδυνάμωση τῶν προφορικῶν ὑπολειμμάτων πὸν διασώζονται μέσα στὴν Ἐκκλησία οὐσιαστικὰ ἀποτελεῖ χρέος τῶν πιστῶν ἀφοῦ συμβάλλει στὴν ἐδραίωση καὶ ἐμβάθυνση τοῦ θεολογικοῦ μηνύματος, καθὼς καὶ στὴν προσωπικὴ οἰκείωσή του.

Κλείνοντας, τὸ πεδίο ἀξιοποίησης τοῦ προβληματισμοῦ πὸν ἀναπτύχθηκε εἶναι διπλό. Ἀπὸ τὴ μιά, ἀπαιτεῖται ἐξαντλητικὴ μελέτη καὶ ἀναθεώρηση τῆς σύγχρονης κηρυκτικῆς πρακτικῆς, μὲ στόχο τὸν ἐντοπισμὸ στοιχείων ἀσυμβατότητας τοῦ περιεχομένου τῆς καὶ τῆς μορφῆς τῆς μὲ τὸ σύγχρονο πολιτισμικὸ κλίμα καὶ τὶς πραγματικὲς ποιμαντικὲς ἀνάγκες, διότι θὰ εἶναι κρῖμα νὰ δαπανᾶται τόση διδακτικὴ ἐνέργεια ἂν δὲν συναντᾶται ἀληθινὰ ὁ ἀκροατὴς/ἀναγνώστης καὶ ἂν τὸ εὐαγγελικὸ κήρυγμα ἀλλοιώνεται στὸ περιεχόμενό του. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, μέσα σὲ μιὰ ἐνδιαφέρουσα ἱστορικὴ συγχρονία, ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία δέχθηκε τὴ δωρεὰ νὰ ἀσκεῖ ἱεραποστολὴ σὲ προφορικὲς κοινωνίες τοῦ τρίτου κόσμου, κάτι πὸν πιέζει γιὰ σοβαρὴ μελέτη τῶν ἰθαγενῶν πολιτισμικῶν προϋποθέσεων καὶ ὡς ἐκ τούτου καλεῖ τελικὰ σὲ εἰσαγωγή τῶν νεοφωτίστων στὸν γραπτὸ πολιτισμὸ μὲσφ τοῦ εὐαγγελικοῦ μηνύματος.

Συντελώντας ἡ ἐγγραμματοσύνη στὴν ἀνάδειξη τοῦ προσώπου καὶ δι' αὐτῆς στὴν ἐσωτερικέυση τοῦ θεοῦ θελήματος, ἀναδεικνύεται σὲ καθοριστικὸ παράγοντα ὥριμης ἐκκλησιαστικῆς αὐτοσυνειδησίας καὶ σὲ προϋπόθεση εἰσόδου στὰ ἐσώτερα τοῦ Νόμου. Ἐκεῖ δὲν διασώζεται μὲ τὴν ἐπανάληψη ἑνας πολιτισμὸς, ὅπως στὴν προφορικὴ κοινωνία, ἀλλὰ τελεσιουργεῖται ἡ σωστικὴ «κατανόηση» πὸν θὰ ὀδηγήσει στὸν μετασχηματισμὸ τοῦ ὑποκειμένου ὁ ὁποῖος ὀνομάζεται ἀγιότητα: «Καὶ οὐκ ἀποστήσεται ἡ βίβλος τοῦ νόμου τούτου ἐκ τοῦ στόματός σου καὶ μελετήσεις ἐν αὐτῷ ἡμέρας καὶ νυκτός, ἵνα εἰδῆς ποιεῖν πάντα τὰ γεγραμμένα. Τότε εὐδοθήσῃ καὶ εὐδώσεις τὰς ὁδοὺς σου καὶ τότε συνήσεις (Ἰησοῦς Ναυῆ 1: 8).